

Autorilt.

Metsaolud ja metsatülid Eestis ordu-ajal.

Die forstlichen Verhältnisse und Waldstreitigkeiten
in Eesti in der Ordenszeit.

G. Vilberg.

Äratrükk «VI Eesti Metsanduse Aastaraamatust.»

Tartu, 1932.

Autorilt

Metsaolud ja metsatülid Eestis ordu-ajal.

Die forstlichen Verhältnisse und Waldstreitigkeiten
in Eesti in der Ordenszeit.

G. Vilberg.

Äratrükk «Eesti metsanduse VI aastaraamatust»

Tartu, 1932

5663

A-8216

Trükikoda Ed. Berginann, Tartus.

Metsaolud ja metsatülid Eestis ordu-ajal.

G. Vilberg.

Metsaolude üle ordu-ajal ei ole kerge ülevaadet saada, sest selleks puuduvad tarvilikud andmed. Ei ole säilinud tollest ajast ühtki täiesti usaldatavat korraldust, mis laseks meid pilku heita tolleaegsesse oludesse vähegi tõetruult. Meie võime [seks leida üksikuid viipeid, mille alusel võime vaid oletada tolleaegseile oludele vastavaid korraldusi. Siin võime näit. mainida vanemaid ürikuid. On ju teada, et maa vallutamise järele sissetungijate poolt, olgu need siis kas taanlased Põhja-Eestis või sakslased Lõuna-Eestis, kogu meie maa anti vallutamiskorraldajate sõjakaaslastele ja vähemate sõjaväeosade juhtidele vastutasuks nähtud vaeva eest läänioiguse alusel. Alguses toimus see ainult suuliste lepingute kaudu, kuid igakord ei rahuldatud palja sõnalise lubamisega, vaid läänistamist tõestati ka kirjalikkude dokumentidega. Need dokumendid ehk üriku d, mis säilinud meie päevini, ongi mulle lähtepunktiks ning nende põhjal püüan selgitada orduaegseid metsaolusid.¹⁾ Enne peatan aga vähe oletataval metsade korraldusel muistsete eestlaste juures.

Metsade korraldus muistsete eestlaste juures.

Õige sagedasti lejame ürikuis metsatarvitamisõiguse suhtes lause: «Nagu see juba vanast ajast on olnud». See ütetus ja mäрге püüab tõendada, et maavallutajad oma edaspidiseis metsa ja muugi maa korraldusis on jätnud püsima need määrused ja seadused, mis

1) Tõös on kasustatud neid vastavaid ajaloolisi allikaid, mis triikituna võimalik oli kätte saada. Päämiselt on jälgitud kahekõitelist Bunge, F. G. ja T o l l, R., Est- und Livländische Briefflade (kirjutises lühendatult — Brieffl.). Olles teadlik nimetatud töö puudustes, oli see siiski kõige rohkem kasustatav just keelelistel põhjustel. — Teistest lühendistest kirjutises tähendavad:

BB — Bruiningk, H., Livländische Güterurkunden, kaks köidet.

UB — Bunge, F. G. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, üldse 15 köidet.

U.-St. — Ungern-Sternberg, Nachrichten über das Geschlecht Ungern-Sternberg aus authentischen Quellen. II Theil, IV, A., Reval 1875.

keste elamute ja kõrvalhoonete ehitamiseks ja nende korrashoidmiseks, arvatavasti ka aiapuid vähemal määral. Suurem kulu oli igaaastaste tulepuude valmistamisel, milleks tarvitati kahtlemata tuulemurdu ja peenemaid puid ning võsa, mida oli kergem raiuda ja peeneks teha selleaegsete tööriistadega; valgustuseks läks hulk peepuid. Tarbepuude kulu oli sel ajal tublisti suurem kui praegu taludes, sest et siis kõik riistad majapidamises, välja arvatud vaid üksikud, valmistati päämiselt puust. Hulk nooremat metsa ja võsa hävis iga aasta alepõletamiseks ja kütisetegemiseks uudismaade ning ka jäätmaade põlluks harimisel.

Kogukondlikeks tarbeiks tarvitati metsa rohkem juhuliselt kui alaliselt. Niisugusteks kulutusteks oli maalinnade ehitamisel ja nende korrashoiul tarvitav puumaterjal. Samuti nõudis teatava hulga puid uute teede ehitamine läbi soode ja rabade ning üle katkupäälsete ja nende teede pärastine korrashoid. Arvatavasti oli kogukonna kohuseks ka aedade tegemine ja nende alatine parandamine üldiste põldude ja niitude ümber kaitseks karja vastu, sest kari käis siis külade kaupa ühises karjas.

Metsa kaubaartiklina ei tarvitatud, — selle kohta ei ole mingisuguseid teateid; selleks ei olnud ka arvatavasti mingisugust tarvidust, sest igaüks hoolitses ise oma metsatarvete eest üldises metsas nii palju kui ta jõudis. Küladest kaugemal asusid suured metsad, enamasti soodest ja rabadest piiratud, mis olid võrdlemisi rasked kasutamiseks ning sellepärast ka rohkem puutumata. Kuid ka needki ei olnud mitte kõik täielikud ürgmetsad, sest talvel, kui sood ja rabad ülepääsetavad, toodi säält palke ja muud ehitusmaterjali. Põletispuude vedu asulaist kaugemalolevaist metsadest võib tolleaegsete olude ja veo-abinõudega arvestades vähem oletada. Neil põhjusil võib kindlasti tõendada, et metsad olid tol ajal, päämiselt asulaist kaugemalolevad, tublisti vanemad ja tugevamad ning ka paremad kui seda leidub praegu, kus metsad asetuvad päämiselt liivikuil või põllunduseks enam-vähem kõlbmatul maal, kuna salumetsade pindala ei ole enam mitte nii väga laiaulatuslik.

Muistsete eestlaste metsakorraldusolude kohta ei ole meil ka mingisuguseid kindlaimaid teateid. Kuid üksikuid viipeid nende kohta leiame vanemaist ürikuist, mis küll pärit hilisemast ajajärgust, esimesest sajandist pääle maa vallutamist. Aga need näitavad just endiste le oludele. Ma tähendasin juba kohati esinevat ütelist: «nagu see olnud juba vanast ajast». Niisugused märkmed anna-

vad meile aluse ühtlustada suure tõenäolisusega muistsete eestlaste metsakorraldust orduaegsetega, kõigevähemalt esimestes sajandites pärast vallutamist, kuigi ka sest ajajärgust on meil võrdlemisi napid teated.

Et paremini orienteeruda toleaegseis korraldusis, katsume kujutella neid olukordi, mis olid valdavad tol ajal. Selle juures peame tõsiasjaks seda, et külades muutuvad või teisenduvad harilikul arenemisel elamute asetus ja kultuurmaa vahekorrad väga pikka-mööda. Sest külades püsib talude asetus kauemat aega ikka samasugusena, isegi aastasajandite kestes, kuni ei sünni korraldust kellelki võimsamalt isikult, kel meelevald küla endist pilti rikkuda üksipuha mäherdustel kaalutlustel. Seepärast võib oletada, et muistsete eestlaste külad ja asulad olid osalt peaaegu samad, mis ordu-ajalgi, kõigevähemalt need, mis kaugemal mõisadest, ning see asetus püsis niihästi külade kui ka talude suhtes edasi kuni rootsiajani 17. sajandi lõpul, millest meile jäänud kindlad andmed, n. n. reduktsiooni kaartide näol. See oletus kinnitub üksikuil juhtudel ka niisuguste ürikutega, milles mainitakse pikema aja jooksul mõnda talu või küla. Võttes seda aluseks, võime kinnitada, et muistsete eestlaste külad olid asetatud sagedasti, maapinna olusid arvestades, kas väljade servale madalamale alale, harvem ka väljade keskele, või jälle jõe, oja või järve kaldale, kohati ka allikate lähedusse, kus vee saamine oli kergem. Külad olid kas ridakülad, või sagedasti ka sumbkülad, kus talude elamud asetatud segamini ilma kindla korrata ühise vainu ümber; mõned talud olid ka üksikult külast kaugemal, ümbritsetud oma põllulappidega. Küla läheduses olid alalised väljad neid ümbritsevate niidutükkidega (suuremad, enamasti üldised heinamaad, olid harilikult kaugemal metsasoontel, jõeasadel, luhtadel jne.). Samuti asetsesid küla lähedal väljade ümber karjamaadki, milleks olid piiramatul arvul kasustamatud maad, sagedasti just metsad. Karjamaa ja karjamets olid siis ühemõistelised. Päämiselt olid aga karjamaaks need kodulähedased alad, kust põletispuude sagedase raumisega oli suurem mets maha võetud ja kus kasvas madalamat lehtmetsa või -võsa, mis võimaldas loomadele vajalise rohu kasvamise. Ka jäätmaad kauemat aega püsiva söödiga olid karjatamiseks; sest pääle alaliste põldude oli külainimestel, kel tarvidus oma viljahulka kas perekonna suurenemise või muu põhjuse pärast suurendada, lähemal või kaugemal metsas omad uudismaa-tükid, kerge aiaga piiratud, kus kütisetegemise või ale-

põletamise järele kasvatati paari-kolme aasta jooksul vilja; siis jäeti see kauemaks ajaks, sagedasti 15–20 aastaks jäätmaaks, mis muutus varsti üldiseks küla karjamaaks. Kaugem mets oli aga üldiseks tarvituseks, kust igäiks võis oma tarvituseks puid takistamatult raiuda. Kuid nähtavasti olid suuremad metsad, kõrved, siiski jaotatud ühiseks kasustamiseks omavahelisel kokkuleppel lähedaste külakondade vahel, mis olid eraldatud vastavate piiridega, kas loomulikkude radadega, ojadega, soontega, jõgedega, või tingimärkidega: suurte kividega, rajapuudega jne. Kõige vähemalt näib see nii olnud olevat metsavaesemais maakohtades, nagu Põhja-Eestis, kus metsapuudus maapinna olude pärast oli juba siis tuntav. Seda tõendavad mitmed orduaegsed ürikud. Ühismetsadest toodi päämiselt ehitusmaterjali. Ka põletispuude vedu rahnudena, samuti peerupuudena võis talvel olla kombeks ühismetsadest. Hagu, mis tol ajal oli nähtavasti tähtsamaks küttevahendiks, saadi ja tehti päämiselt kodu lähedalt. Süsi sepatöödeks põletati enamasti kaugemais metsades. Kütmine näib olevat olnud aga täiesti vabaks asjaks kõigis metsades. Enamasti on see sündinud omaks tarbeks, päämiselt just liha-tagavara suurendamiseks, vähemal määral nahkadegi pärast. Maakohtades, kus kümnist tuli maksta loomanahkadega, näit. Kagu-Eestis Võru- ja Setumaal, toodi nahad külavanemale.

Kas metsa korralduses ja tarvitamises oli mingisuguseid määrusi ja lepinguid, selle kohta puuduvad teated. Kuid siiski võiks mõne üriku järgi otsustada, et külavanemad võisid ses suhtes teha vastavaid korraldusi ja välja anda üldsuse kasuks mõningaid määrusi.

Niisugused olid nähtavasti pääjoontes metsade kasutamise korraldused muistsete eestlaste juures. Ning need korraldused kestsid pärast maa vallutamistki. Selleks on mitmesuguseid põhjendeid. Olen juba paar korda juhtinud tähelepanu märkele, mis kordub sagedasti ürikuis, ulatudes isegi veel rootsi-aega, kus aina kinnitatakse piiriõendamistes, et nii ja nii on olnud juba vanast ajast päälle. Kuid me teame ka, et alguses, vähemalt esimesel sajandil päälle maa vallutamist, vallutajate võimuavaldus seisnes päämiselt kümnise määramises ja selle kokkukorjamises ning lossidesse toimetamises, kus elasid vallutajad kindlate müüride taga. Alguses oli maahärradel ja läänimeestel tegu maa kindlustamisega pärismaalaste ja vaenlaste vastu. Liivi maahärrad ja läänimehed kin-

nitavad 1304. a. avalikult, et nad elavad «tigatedate rahvaste, nimelt ebatruude venelaste ja paganate leedulaste ja samuti teiste Kristuse põlgajate seas, kes sagedasti meile ja meie varale kallale tungivad» (LIB II, 608, ka Valdemar-Eeriku õigus, I, 2). Oma võimu maksmapanemine võttis kõigilt teguvõimsailt orduliikmeilt kogu aja ning nad pidid rahulduma kümnisega, mis alguses oli väiksem, pärast aga suurenes tugevasti, nii et isegi vastavad kõrgemad võimud sellele olid sunnitud tähelepanu pöörama (LIB I, 71, 112). Kui aga pärast ordu võim muutus ikka tugevamaks ja orduliikmete väljaminekud toreda ja pillava elu tagajärjel aina suurenesid, vajasisid rüütlid hädasti oma sissetulekute suurendamist. Seda saavutati kõige esiteks majapidamise korraldamisega. Oli tarvis soetada endale vastavat põllumaad ühes tarviliku osa karja- ning heinamaaga, samuti ka metsaga. Nende asutamisel tarvitati tugevama õigust, vägivalda. Et parem, juba viljakandev maa oli talupoegade käes vanade külamaadena, oli loomulik, et härrad püüdsid neid omandada kas ostu teel või vägivalda ja talupoegade äraajamisega soovitavaist küladest. See teguviis oli küll lubamatu, ning selle tõttu on nähtavasti olnud mõningaid sekeldusi vallutajate ülemvõimu, s. o. kiriku ja läänimeeste vahel. Seda tõendab eriti leping Tallinna piiskopi Johannese ja Harju-Viru läänimeeste vahel 1280. aastal, kus muu seas tähendatakse, et tüli, mis tekkinud kiriku ja vasallide vahel asutatud (ehitatud) ja asutatavate alloodide pärast, on sõbralikult ja mõistlikult järgmiselt lahendatud: kui keegi vasallidest ebaõiglaselt asutab alloodi (lääni), ära ajades endiselt asukohalt eestlasi ähvardustega, löömisega, palvetega või rahaga, siis peab tema niisuguse ebaõiglase asutamise üle meile aru andma, kinnitades meile kehalise vandega . . . , et ta ei ole mainitud eestlasi, nagu öeldud, ära ajanud (LIB I, 467, H. K r u u s i tõlge Eesfi Ajal. lug. I, lk. 58; vrd. ka Briefl. I, 18). Kuid sellele vaatamata asutati osa mõisu eestlaste külamaadele, sundides endisi peremehi asuma uutele paikadele; teine osa asutati uudismaadele, milleks valiti paremad metsad, kus maapind põlluks enam kohane. Kõige enne langesid selle juures salumetsad mineraalmail, samuti osa aruniite. Uute mõisade asutamisega läänimeeste poolt, samuti ka uute talude asutamisega eestlaste poolt juhul, kui neid sunniti lahkuma vanadest taludest, vähenes tublisti metsa-ala. Kui aga vallutamise järele külades arenes rahulikum elu, võib oletada rahvaarvu kasvamist, mis nõudis põllupinna laiendamist. Samuti nõudis läänimeestele küm-

nise maksmine suuremat viljasaaki, sundides selle saamiseks põllupinna suurendamist, et rahuldada kasvanud nõudeid. Seepärast vähenes metsa-ala ühtepuhku edaspidigi järgnevate sajandite keskes just haritava maa-ala laienemise arvel (vrd. ka L ö w i s 1824, lk. 163).

Metsade korraldus ordu-ajal.

Maa vallutamise järele langes, nagu juba tähendatud, kogu eestlaste maa-ala juriidiliselt võitjate omanduseks, kusjuures kasutatavad alad jäid lepingu alusel endistele peremeestele tarvitamiseks, mille eest maksti kümnist läänimehele, kellele vallad ja külad üle antud vallutamiskaasabi eest kõigi päraldistega, põldudega, niitudega, vetega, m e t s a d e g a, karjamaadega, kõigi õiguste ja vabadustega, mis nad seni on omanud, kuna selle juures ordu vabadused ja õigused jäid maa suhtes täielikult maksvaks (Briefl. I, 8; UB I, 258 j. t.). Vanemais ürikuis, 13. sajandist, kõneldakse metsadest eraldi üldse vähe kogu vallutatud ala ulatusel. Mõnes üksikus mainitakse vaid rohkem üksikuid kaitstavaid puid. Näit. tähendatakse ühes ürikus 1226. aastast Riia linna ja Dünamünde kloostri munkade vahelises lepingus, et ei tohi metsas puid õõnistada ega tammi raiuda, mis on munkade omandus (UB I, 80). Metsast kui varanduslikust üksusest ei ole siis veel kuski juftu. Alguses, kus metsa oli küllalt, märgitakse läänistamiskirjades või ostu-müügi lepinguis metsa üldiste sõnadega teiste päraldiste ja manuste hulgas, kus sagedasti on tähendatud «metsad ja võsastikud, ühismetsad (die samende Holzmark, samende marke, Waldgemeinschaft)» ja metsatarvitamise õigus. Kui aga mets väheneb, metsa-ala ikka rohkem kokku tõmbub, tähendatakse juba sagedasti metsaõiguse- ja kasustamispiirid, olgu see siis ühismetsas või ka eramaal (näit. Briefl. I, 1279). Niisugused takistavad keelud tulevad teravalt esile siiski alles juba ordu-aja lõpul.

Metsaolud on nähtavasti vallutamise järele kujunenud järgmiselt: külade läheduses olevad metsad, osalt ka kaugemad kõrved, mida varemalt juba sagedamini kasustatud, jäävad alguses vallutamise järele valdadele ja külakondadele kasustada endisil aluseil (Bunge 1877, lk. 215; Gernet 1901, lk. 20). Läänimeeste erandomanduse suurenemisel ja võimu kõvenemisel lähevad metsad järjest rohkem ühes kogu valla maaga üksikute läänimeeste erakasutusse, teine osa jääb endistele peremeestele kas piiratud alana või

ühismetsana endise kombeõiguse alusel (Briefl. I, 37). Suured, küladest eemal olevad, enamasti soodest ja rabadest piiratud metsad, kõrved, millele juurdepääs võrdlemisi raske ja mida seepärast minimaalselt on kasustatud, jäävad kuninglikuks metsaks või maa-härra omanduseks, ordu maaks, domeeniks (Bunge 1877, lk. 215). Neist tagavarametsadest läänistab ordumeister suuremaid-vähemaid alasid läänimeestele ja kõigile neile kuuluvaile küladele, vastavalt ka talupoegadele kas igaveseks kasustamiseks nende õigustega, mis maksnud vanast ajast alates (Briefl. I, 587, 1208), või mis olnud kõigil rüütritel ja sõjasulastel ordumaadel (Briefl. I, 294), või tehakse tarvitamises muid eritingimusi (näit. BB II, 200). Enamasti võivad läänimehed ja nende talupojad metsa kasustada vaid oma tarbeks. Lepinguis on ka harva tähendatud, milleks metsa võib tarvitada: näit. võib metsast võtta põletispuid (BB I, 117, 570, 669), ehituspuid (Briefl. I, 840), laudu, planke, peerupuid (BB I, 581), aiapuid (BB I, 456) ja muid tarbepuid (Briefl. I, 1240). Eritingimustest on sagedamini mainitud, et talupojad metsa kasustades ei tohi teha kahju metsas asuvaile talupoegade kütismaadele, aledede, heinamaadele jne. (BB II, 220, 229, 576, 723; Briefl. I, 840, 1240). Ka ei tohi keegi võõras läänimehe või selle talupoegade loal ja kaitsel läänistatud metsast puid raiuda ega tohi säält puid müüa (Briefl. I, 581; BB I, 669), vaid metsa peab kasustama ainult lääniõiguse alusel (Briefl. I, 840)¹). Müümise suhtes on tehtud ka erandeid. Näit. läänistab ordumeister 1542. a. Keila kihelkonnas olevale «Tennesilmen» (Tänasilma) külale vaba metsakasustamisõiguse Pesküll'a (Pääsküla) ja Jerküll'a (Järveküla) metsades, kusjuures läänikirjas on tähendatud, et küla võib, nagu seda on tehtud juba vanast ajast alates («wie von Alters her gethan»), tuua ehitus- ja põletispuid nii palju kui neil omal tarvis; samuti võivad nad viia linna ja müüa tarviduse järgi («nach aller Nothdurft»), nagu seda teevad Pesküll'a ja Jerküll'a küla (Briefl. I, 1208)²). Haruldased on

1) Nähtavasti on siin mõeldud n. n. „Sachsenspiegel'i," millele najatud vanim rüütliõigus, mille vallutajad näivad enesega kaasa toonud olevat Saksa-maalt. Selle õiguse 94. peatükk kõneleb, et ühismetsi, niite, karjamaid jne. võidakse vaid kaasomanikkude poolt kasustada (Daniel 1927, lk. 79).

2) Linnad harilikult põletispuid ostuteel ei vajanud, sest linnakodanikkudel oli õigus saada puid oma tarbeks linna metsadest, küll mitte rohkem korraga kui vaid üks koorem (Bunge 1877, lk. 151 — 152, 163; vt. ka Tiisman 1931, lk. 35). Omast metsast lubasid linnad ka kloostreile puid raiuda enda tarbeks (Briefl. I, 19; UB I, 508).

sustamisõigused (Briefl. I, 1204). Mõnikord müüdi vald, kuid metsa kasustamisõigus ühismetsas jäeti enesele (Briefl. I, 95, 968, 1372). Harilikuks takistuseks on ostumüügi-lepingus, et metsa võib kasutada vaid oma tarbeks (Briefl. I, 47, 1503), mis kooskõlastatud rohkem tolleaegsete seadustega kui püüdega metsa hoida. Ainult üksikuil kordadel, nagu juba eespool mainitud, lubati puid oma tarbeks linna viia, kuid võõrad inimesed ei tohtinud ikkagi puid süldadesse raiuda ja ära vedada (Briefl. I, 1279). Eriline tingimus on müügi-lepingus 1547. aastast, kus Vana- ja Lue-Kolga valla omanik lubab Tallinna linnale palke, maste ja muid ehituspuid Tallinna vedada nii palju kui neil tarvis, kuid veo juures peab tarvitatama kristliku tasu eest Kolga talupoegi, kes puid maha võtavad ja randa veavad nii kuidas mõisa tööd seda lubavad (Briefl. I, 1310). Üksikuil juhtudel anti küll mõnele metsas puude raiumisõigus, kuid nõuti, et palkide ja tulepuude raiumisel enne oma soovist teatataks, et vastav ametnik võiks näidata, kus tarvilikke puid võib maha võtta (Briefl. I, 1247). Huvitav on ka märkida, et üksikuil juhtumitel anti metsakasustamisõigus vaid ühele või kahele sugupõlvele, selle järele aegus luba iseenesest (Briefl. I, 1247). Harilikult ei olnud kasustamisõigus aga sugupõlvedega piiratud, vaid see antakse ostjale igaveseks ajaks. Võiks veel seda märkida, et üksikuile külakondadele oli võimalik müügi korral piirata ühismetsa tarvitamist juba ammu kasustatud ühismetsas ja neile anda vastutasuna mujalt samasugust õigust (Briefl. I, 1237).

Ühismets oli orduajal majapidamises omaette üksus, mis oli teatud valla lahutamata osa, olgugi et see oli lahus, sagedasti kümned kilomeetrid muust maast eemal. Aja jooksul lisandus selle kasustajate hulka ikka uusi omanikke, mis läbi mets tükeldus ikka rohkem. Üksikud omandasid ühismetsa kasustamisõiguse päranduse kaudu, kui näit. üks vend ei saanud maa-alalisest pärandusest, valla, kuigi tähtsat osa, nii et ta ühismetsast oleks täiesti ilma jäänud, mis kuulus vaid teatud valla külge. Kuid üldmetsa kasustamisõigus on ka temale pärandatud vanemate pärandusest, üldisest maast, kuigi tema osa pärandusest, kas raha või mõni teine mõis, ei oleks seda võimaldanud (Briefl. I, 476, 921, 930). Pääle päranduse ja müügi on võimalik olnud ühismetsa veel pantida saadud rahasumma kätteks või muil juhtumitel (Briefl. I, 781; U.-St. IV A, 117). Ka on üks või teine ühisomanik lubanud mõnele kasustada metsa erilise loa (die Gunst) alusel, mis küll juba ammugi antud, kuid kasustaja

ei ole seda luba saanud maahärralt (Briefl. I, 815). Niisugune uute omanikkude lisandumine tegi ühismetsa kasustamise aina keerulise maks ja seepärast olid tülid paratamatud.

Kuidas kasustati ühismetsi osanikkude vahel, missuguses ulatuses ja määral, selle kohta on raske saada selgust. On andmeid, et üksikuil valdadel oli ühismetsades õigus raiuda «kirveste» (Byle = Beile) arvu kohaselt [UB II, 659: 1 adra suurusel Röhhe külal (Viru-Jaagupis) on kaks kirvest (mit twen bylen) ja kaks vikatit (mit twen fickten; vickte, fickte, vitzkatu = vikat, heinamaa mõõt) Kehhal' (Kehala) ja Forel' (Voore) ühismaal]. Samuti on märgitud ühes ürikus 1537. aastast, et Podwes' (Kalvi) vallal on Heryepe (Härjapää) ühismetsas oma 4 adra kohaselt metsa kasustada (Briefl. I, 1093). Mujal ei näi olnud olevat mingit kindlat mõõtu või arvu ühismetsa kasustamises ning nähtavasti oli kasustamise piiramiseks vaid see korraldus, nagu juba eespool tähendatud, et ühismetsast võis metsa raiuda ainult oma tarbeks ilma müügi õiguseta, kusjuures uusi tarvitajaid ei tohtinud keegi juurde tuua. Kes oli ühismetsas puude mahavõtmise korraldajaks, õiguse täitmise järele valvajaks, selle kohta ei leidu ürikuist tarvilikku selgust. Nähtavasti ei olnud sel ajal, kui tarvitajail oli metsa külluses, erilist vajadust selle järele. Kui aga metsad vähenesid, metsade väärtus ikka rohkem halvenes, tuli metsade kasustamises mitmeidki arusaamatusi. Huvitav on siin märkida seda, et orduaja lõpu poole tahtsid üksikud mõisnikud enesele puude raiumise õigust mõnes ühismetsas, milleks neil puudub aga igasugune õiguslik alus. Enamasti ei kinnita kohus niisuguseid nõudmisi (Briefl. I, 647). Samuti püüti säärastel juhtudel mõnikord ka talupoegadelt metsa tarvitamisõigust ära võtta (Briefl. I, 560).

Ürikuis puuduvad teated selle kohta, kuidas metsa eest hoolitseti või kuidas metsandus oli korraldatud majanduslikkudel alustel. Arvatavasti puudus metsakülluse juures täielik metsakorraldus ja kultuur. Kuid metsavalve võis nähtavasti olla ühel või teisel kujul. Nagu juba eespool nägime, tehti ühel või teisel juhul kitsendavaid tingimusi lepinguisse. Vastavalt pidi siis olema ka neid, kes niisuguste tingimuste täitmise eest hoolitsesid (Vrd. Bunge 1877, lk. 215 j. j.). Ka teame, et kuningas Erich Mengved keelas kõigil puuraiumise ja söepõletamise Naissaarel, Äignal ja Paljassaartel, pääle Tallinna lossi ja linna (UB I, 566). Samuti näikse olevat mõned keelumetsad, kust üldse ei tohtinud puid raiuda. Üks säärane keelumets oli Pakrisaartel, Padise kloostri maal (Briefl. I, 47).

Ühes ürikus leiame ka teate, et metsaveost tuleb võimalikult enne teatada, sest siis tuleb vastav ametnik, kes näitab, kust võib metsa maha võtta (Briefl. I, 1247). See lubab oletada, et orduajal leidis juba metsaametnikkegi, kelle ülesandeks oli metsaraiumise korraldamine.

Üldist metsakaitse korraldamist, mille eesmärgiks oleks olnud metsade alalhoid, võib ordu ajal vaevalt oletada. Kuid üksikuid märkmeid leidub selleski mõttes. Eesti kohta puuduvad mul praegu vastavad tõendid, — kui siia mitte arvestada juhtu, kus keelatakse heinamail ja «in der Kuseke» (nähtavasti vist kuusikus; G. V.) küttise tegemine ja ale põletamine, mille läbi puud võiksid hävitatud saada (Briefl. I, 1265). Läti kohta on see aga palju selgemalt väljendatud. Sääil tähendatakse ühes ürikus 1575. aastast, et metsa kaitseks ja alalhoidmiseks on täiesti keelatud ürikus nimetatud metsades tõrvaajamine, puude koorimine ja tammede parvetamine (U.-St. IV, A, 394; Briefl. II, 35). Mainimisväärt on ka korraldus ühes maadejaotamise lepingus, kus maad, eriti mets, jaotatakse päämiselt seepärast, et igäüks võiks oma osa paremini alal hoida («damit also ein jedes Theil das Seinige so viel besser conserviren könne und möge». Briefl. II, 980). Niisugused takistavad ja korraldavad määrused kuuluvad aga päämiselt hilisemasse, enamasti rootsi aega, nii et metsakaitsest võiks orduajal vaevalt eriliselt kõnelda. Tolleaegse võimukandja iseloom oli rohkem kohane lõhkumiseks ja hävitamiseks kui hoidmiseks ja ülesehitamiseks.

Piiritülid.

Orduaeg oli õieti ajajärk, kus ei austatud kuigi suurel määral endisi korraldusi, vaid püüti luua uusi, mis oleksid olnud rohkem vastuvõetavad korralduste-tegijaile endile. Tol ajal oli tugevamal ikka suurem õigus. On loomulik, et niisugusel ajajärgul on alati küllalt põhjusi tülitseada, kui aga tahetakse. Jälgides vanemaid ürikuid, selgubki, et tülitsemisi oli sagedasti, päämiselt just naabrite vahel. Suurem osa olid aga piiritülid, kus üht või teist süüdistati vägivallas, mis ilmnenud piirist üleminekuga. Nagu eespool tähendatud, olid piirid külakondade vahel enam-vähem kindlad arvatavasti juba muistsest iseseisvuse ajast. Piire märgiti, päämiselt looduses esinevate märkide järgi, milleks olid ojad, jõed, järved sagedasti ka metsa-sooned, mäeseljad jne. Kus neid ei olnud, märgiti

rada tingmärkidega, kividega, üksikute vanemate puudega, ka kraavidega või tolleaegse keele järgi kaevandutega, kivihunnikutega või teiste märkidega. Niisugused juba ammust ajast kestnud rajamärgid püüsid küllakondade vahel veel pärast maa vallutamistki, ja neid peeti endise kombeõiguse põhjal vääriliselt korras. Sest meil puuduvad igasugused andmed, et eestlased oleksid piiritülide tõttu olnud vihavaenus. Kuid ordu valitsuse ajal, kui vallutajate eraomandus pääseb ikka rohkem mõjule, tulevad piiriküsimused sagedasti õige teravalt esile. 13. sajandil, kui maad oli veel jätkuvalt, kui vallutajate seisukord ei olnud küllalt kindel, pole kõnet piiridest, — nähtavasti on eestlased rahul olnud endiste radadega, vanemad inimesed on piire tundnud hästi ja nende rikkumisest ei ole juttu. Kuid siiski kõneldakse juba 13. sajandi lõpul üksikuist piirimuutustest, sest endistele omanikkudele tehakse takistusi varemaltkasustatud maa-ala tarvitamises (Briefl. I, 9, 10, 33 j.t.). 14. sajandi esimesel poolel on juba piirijamine ühe üriku järgi (Briefl. I, 49) kolme küla vahel Padise kloostrivendade nõudmisel. Edasi puudutatakse piiriküsimusi juba sagedamini. Piirimärgid lähevad mitmekesisemaks. Ürikuis kõneldakse näit. puist, millele on raiutud rist ja kriips, või puule on raiutud sälgud, labad; kraavidest ja aukudest, mis täidetud kividega või söega (U.-St. IV, A, nr. 57; Briefl. I, 960, 1529), vahel ka rauapuraga (Briefl. II, 189); kividelegi raiutakse mõnikord rist (BB II, 553 j.t.). Väga sagedasti on piirimärgiks üksikud puud: tammed, kased, haavad, männid, lepad (Briefl. I, 368; II, 189), millele on raiutud mingi vastav märk (Briefl. II, 567) või on ka ilma märgita; ka teed, millel rohukasv on harilikult viletsam, on sagedasti piirimärgiks (Briefl. I, 249). Kuid niiviisi märgitud piirid ei olnud kuigi kindlad, kuna korra austamine ei olnud eriliseks vooruseks, sest puud raiuti maha (BB II, 520, 553), rajakivid võltsiti, viidi teise kohta (BB II, 583, 584, 585; võrd. ka Briefl. I, 1245), või neilt põletati ristid (Briefl. II, 17), vahepeenrad künti üles jne. Tülid on sagedased, mida õiendavad kohtud, kes küll alati kinnitavad, et piirimärke, kui need on selged, tuleb pidada; pole rada küllalt selge, tuleb see kindlaks määrata (Briefl. I, 979)¹⁾. Metsades ei näi aga olnud olevat eriti selgeid piirimärke ja seepä-

1) Piiride hävitamine olid tolleaegsete seaduste järgi küll võrdlemisi raskesti karistatavad. „Liivi talupoja-õiguses“, mida peetakse vanimaks määrustekoguks meie maal sakslaste võimu alla heidetud talurahva õiguslike vahetkordade kohta, on piiririkumise kohta tähendatud järgmist: 20. Kes vahe-

rast on siin piirist ülemine mis kerged. Kuigi vahel metsas on piiriks oja või soon, mis enam-vähem ikka tähelepandav, on ka siin rajarikkumised ja ülemine mis sagedased, osalt kogemata, enamasti aga ikka meelega. Ning just metsade suhtes näikse piiritülid kõige esiti kohtuteni jõudnud olevat.

Metsatülid näivad algavat päämiselt 15. sajandi lõpul ja kestavad pidevalt edasi, isegi rootsiajal. Oli ju enamaltki üksikuid tülisid metsade pärast, kuid neil ei olnud nii öelda üldiseloomu. Kui maa korraldus oli veel külade käes, saadi üksteisega läbi nähtavasti kombeõiguse alusel. Või kui mõnikord oligi lahkuminevaid arvamusi, siis õiendati need rahulikult külavanemate või hiljemalt arvatavasti läänimehe kaasabil. Vähemalt ei ole mingisuguseid tõendeid selle kohta, et külakondade vahel oleks olnud piiride asjus abiotsimisi kohtuvõimudelt. Kui maa vallutamise järele läänistamise läbi endistele omanikkudele tulevad lisaks uued omanikud, kes ikka rohkem kisivad võimu enese kätte, kasvab maa-ahnitsemistung ja kui endine kombeõigus ei anna enam vajalist tuge ega lahendust läänimeestele, siis algavad tülid. Eriti sagedad on need orduaja lõpul. Metsatülid tekkinud tol ajal on tingitud päämiselt üldisest majanduslikust seisukorrast. Eraomandus laienes 15. sajandil juba tugevasti, maarahva olukord oli juba täiesti maa-omanikest olenev. Mõisnikkude nõuded ja tarbed suurenesid ning metsakulu oli kasvanud sellepärast mitmekordseks. Uute majapidamiste põllumaade soetamine hävitas hulga metsa, ning kohati just kõige paremat, sest viljakandvat põldu võib ju saada päämiselt salumetsadealusest maast, — vähemalt ei kõlvanud seks liivased männikud ja soised kõrvemetsad. Uute mõisade elamute ja muudegi majapidamiseks vajaliste hoonete, samuti uude kohta siirdunud talundite uuesti ülesehitamine nõudis hulga paremat palgimetsa külade lähemast ja ka kaugemast ümbrusest. Läänimeeste laialdane majapidamine, alatine õllekeetmine, toretsemine lossides jne. nõudis suurel määral põletispuid metsast, ja see kõik ei jätnud avaldamata oma mõju metsadele ja selle häädusele. Kui enamalt talupoeg tarvitas põletispuidena päämiselt kodulähedast peenemat metsa, et hõlbustada oma tööd metsa raiumisel ja selle koju vedamisel, siis

peenra põllumaaks ümber künnab — 6 marka. 46. Kisub keegi teisel õue-aias ehk väravad maha või kisub tema piirimärgid põldudel ja niitudel maha, on tal maksa 9 marka. (K r u u s. Eesti ajal. lug. I, lk. 103, 105; vrd. ka Arbusow 1924, lk. 56).

ei olnud see enam nii väga tähtis läänimeestel, kes olid jõudnud omale kindlustada juba ka tööjõudu kümnise näol alluvate eestlaste hulgast (Johansen 1925, lk. 29 jj.); isegi kümnist nõuti puudena, laudadena jne. (UB I, 490: vrd. Johansen 1925, lk. 28, 33). Oma sissetulekute suurendamiseks müüdi juba metsatükke või oma metsaõigust ühismetsas (BB I, 581 jj.). Ning mets hakkas juba vähenema ja seda ei jätkunud enam kulutamiseks piiramatul määral igale ühele. Et aga kulutamist ei osatud vähendada omas majapidamises, võeti metsa ka säält, kust ei olnud õigus võtta. See oligi siis tüli üheks põhjuseks. Tülide algus oli veel seepärast arusaadav, et piirid ei olnud küllalt kindlad, — neid tuli enne kinnistada. Aga sellel toimingul oli vaevalt alati ühemeelseid otsusi. Ka tuli ühismetsades ühisomaniku õigus enne tõestada. Varemalt kasustati ühismetsi kirjutamata kombeõiguse alusel. Ahnitsevate läänihärrade juures ei olnud see õigus alati mõõduandvaks. Seepärast algasid ühisomanikkude selgitamised ja kinnitamisid, kus esitati vastavad dokumendid, kui neid oli, või nõuti sagedamini vanemate inimeste käest tõendusid endise tarvitamise kohta, kusjuures need oma sõnu pidid vandega kinnitama, (näit. Briefl. I, 525, 612, 984 j. t.¹); üksikuil juhtudel tuli neil isegi rauaproov läbi teha (Briefl. I, 950, 995 j. t.). Mõnikord lepiti ühismetsade kasustamises — küll võrdlemisi harva — omavahel kokku ja koostati vastav akt²). Kuid igakord ei olnud võimalik sobivat lepingut sõlmida ja siis oli tüli paratamatu. Sagedasti olid naabrid ühismetsa pärast üksteise pääle nii pahaseks saanud, et lepitamine ja piirijamine oli otse võimatu (näit. Briefl. I, 1121). Mõni isegi talupoegadega, s. o. teomeestega, vastase mõisa õuele, sõimati säält ja peksti (Briefl. I, 980). Ja sagedasti

1) On huvitav siin tähelepanu juhtida ühele vanemale, arvatavasti 16. sajandi teisest poolest alal hoidunud vandenäitele, mis sisult on just metsaga seotud. Toome selle täielikult: „Mynna Matz seyssa syn ninck wanno Jumal ninck se ausa kochto wasto ett se mets on Rysebitery (metsaomaniku nimi; G. V.) perra metz. Sedda tunisto minna omma inge paleke päle ny kuy moho Christus pehap aytama omma ricküsse“ (Arbusov 1924, lk. 139).

2) Huvitav on ühe lepingu lõpp ühismetsa kohta 1402. aastast. Asjaosalised lepivad pärast tülitsemisi metsa kasutamise pärast ja kinnitavad lepingut järgmiselt: „Wenn bei dieser Pfändung und Zwist Jemand verwundet wäre, so soll man Blau und Blut vergüten (legeren); das Holz aber, das die Leute gepfändet haben, soll einem Jeden verabfolgt werden, dem es zugehört, und damit aller Zwist abgethan sein“. (Briefl. I, 95.)

näis olevat kõige tähtsam enese võimu avaldamine, enese tahtmise läbiviimine, vägivald, nagu seda tol ajal juriidiliselt väljendati.

Peaaegu kõik kaebajad toonitasid kohtus vägivalda, mis neile olevat tehtud metsa tarvitamise suhtes. See tavaline väljendus vägivallast näib olenevat sellest, et ei leitud tolleaegses õiguses vastavat määrust, mille alusel oleks võinud vastaseid võtta kohtulisele vastutusele. Nähtavasti talitati siin mingisuguse kombeõiguse alusel: kes vägivalda tarvitab, peab vägivalla hääks tegema («... das soll man halten, wie vor Alters: wer Gewalt thut, soll die Gewalt bessern». Briefl. I, 724). Sellele alusele on püütud nähtavasti viia kõik eksimused tavalise korra vastu ka metsade suhtes.

Sama raske kui oli valitseva õiguse juures süüdistuse tõstmine, oli ka kohtumõistmine, sest polnud ju vastavaid paragraafe, mille alusel oleks olnud võimalik kohut mõista. «Vanimas Liivimaa Rüütliõiguses» (das älteste Livländische Ritter-Recht), milles etteoodud alusseadused on kindlasti süündinud XIV sajandil (W. Seeler — G. Naelapea 1926, lk. 30), olid küll muude ühisõiguste seas ka metsa kasutamise kohta määrused (art. 61—67; vrd. P a u c k e r 1845, lk. 192—203), kuid need ei andnud kuigi palju kindlust kohtunikule, sest need artiklid kõnelevad vaid ühisõiguse omandamisest ühismaal ja ei puuduta kuigi sügavalt neid keerulisi küsimusi, mis tolleaegseil kohtunikel tuli lahendada. Päälegi oli tähendatud seadus maksev ainult Liivimaal, — Eestimaal käsitletavas seaduses polnud vastavaid paragraafe mitte. Aga otsusi on kohtuis alati tehtud. Ürikuist selgunud otsustest võib kokkuvõttes mainida järgmisi: 1) Kui kaebaja või kostja võis oma õigust tõendada, pidi süüdlane oma vägivalla hääks tegema (näit. Briefl. I, 443, 446, 724). 2) Vastased pidid oma tõendusdokumentidega kinnitama; olid need korras, siis otsustati neile vastavalt (näit. Briefl. I, 257). 3) Valiti vahekohus, kes pidi asja lahendama; vahekohtus oli 3, 6 või 12 meest (Briefl. I, 570, 815, 1345 j.t.; vrd. ka «Vanim Liivimaa Rüütliõigus», art. 64; P a u c k e r 1845, lk. 198). 4) Otsustati kinniaetud härjad (veoloomad) ja äravõetud varandus (kirved jne.) anda tagasi endisele omanikule (näit. Briefl. I, 946). 5) Kuulati üle tunnistajad, tarvitati nende juures rauaproovi, s. o. jumalakohut (näit. Briefl. I, 554; vrd. «Van. Liiv. R. R.», art. 64, §§ 4—6). 6) Polnud süüdistus õige või oli koguni aluseta, jäeti see tähelepanemata (Briefl. I, 819) jne.

Kui hästi ja kui suure lugupidamisega kohtuotsusi täideti, selle üle ei ole kindlaid teateid. Nähtavasti ei olnud kohtukäsk alati tähtsaks sündmuseks ja käsutäitmise vooruseks. Mõnigi kord on vastased pooled olnud sama asja pärast teist korda kohtu ees (vrd. näit. Briefl. I, 278, 296 ja 306; 738 ja 775 j.t.).

Metsatülide arv oli võrdlemisi suur ja kohtuasjade õiendamisel oli metsatülide lahendamisel sagedate pärandusasjade kõrval väga tähtis koht. Seepärast on raske kõiki orduaegseid metsatülisid lähemalt puudutada, vaid paremaks ülevaateks püüame neid koondata ühesisulistesse rühmadesse, tuues iga rühma selgituseks ainult mõningaid näiteid iseloomulistest kohtu asja ajamisprotokollidest. Kuid olgu kohe tähendatud, et mitte kõik säärased kohtuasjad ei ole seni jõudnud avalikkuse ette, vaid palju neist, võib olla isegi suurem osa, on seni jäänud laiemale hulgale teadmatuks.

Kaebajate ettekandeis väljendub vägivald ühismetsa tarvitamises järgmiselt:

1) Tungitakse võõrasse metsa, viiakse säält puud või palke vähemal või suuremal arvul; varguse tunnistajateks on järele jäänud puude kännud, mida kohtu poolt sagedasti loeti ja arvestati.

Hulja omanik Hans Mestaken tungib 1511. a. oma talupoegadega Lesse-now'i ja Loep'u (Läsna ja Loobu) vahelisse metsa üle oja ja raiub säält maha mõnituhat puud (Briefl. I, 755; vrd. ka Briefl. I, 435, 438, 446, 554, 815, 950, 1127 jne.). Kaks Tallinna kodanikku süüdistavad 1550. a. Tonnies Maydel'i, et tema kubjas ja talupojad on nende maalt rainud maha 1400 puud ja 832 aiateivast jne. (Briefl. I, 1555). Niisuguste piiririkumiste all kannatavad kõige rohkem piiriäärsed talupojad, nende heinamaad. (Vrd. ka Briefl. II, 685.)

2) Ei lasta ühismetsast, kus kaebajal täielik õigus omaks tarbeks puud maha võtta ja kasustada, juba valmisraiutud puud välja vedada, vaid tungitakse vedajaile kallale, võetakse valmisraiutud materjal teel ära, või sunnitakse ähvardustega ja sõjariistadega puud viima kallaletungijate mõisa; puudevedajaid sõimatakse, peksatakse, nende härjad võetakse ja viiakse kallaletungijate mõisa «kinni», peetakse neid seal kuudekaupa, tarvitatakse neid alalõpmata tööks ja saadetakse siis viimaks, luu ja nahk, omanikule koju tagasi; sama tehakse ka hobustega; isegi inimesed jäetakse pandiks, tahetakse üles puua; kirved võetakse ära päriselt (Briefl. I, 738, 946, 952, 979, 980, 983, 1089, 1245, 1319, 1323; Briefl. II, 240 jne.). Isegi sõjariistadega tungitakse võõrasse metsa, raiutakse nende kaitsel mets maha ja viiakse ära.

Näit. süüdistatakse üht aadlikku 1537. aastal, et see lasknud kaebaja metsast maha raiuda üle 4000 puu, kusjuures talupojad ja kubjas („gelehnter Knecht“) olnud varustatud ambudega ja piikidega; puud on ka ära viidud (Briefl. I, 1099).

3) Viiakse võõrast metsast ära juba valmislõigatud puud ja palgid.

Rakvere foogt süüdistab 1492. a. Jürgen Metztaken'it, et see on viinud Fow' metsast 300 sülda raiatud puid, mida Hans Reval'i proua on lasknud enesele valmistada (Briefl. I, 442; vrd. ka samas 883, 941, 952 j.t.).

4) Ühismetsast võetakse metsa maha suuremal määral, mis muutub otse laastamiseks. Teiste huvid on selle läbi rikutud, sest metsa hulk ühismetsas on vähenenud.

Ühe ühismetsaomaniku äraoleku ajal võetakse maha terve kuusik (küsike) (Briefl. I, 785). Ühismetsast võtab üks osanik üle 4000 puu maha, pääle selle 20 sülda puid jne. (Briefl. I, 1099; vrd. ka samas 1323).

5) Ühismets on juba ammust ajast olnud ühe osaniku kasustada, kuid teised kasustajad tahavad vastu seadust esimeselt võtta tarvitamisõiguse.

Tallinna komtuuril ja tema talupoegadel Valkul' (Valkla) külas on õigus Heremel'i metsast puid raiuda, aga Hans Tydfer ei taha lubada talupoegadel metsa kasustada (Briefl. I, 560).

6) Ühismetsa osanikud laiendavad oma tarvitamisõigust kombe ja korra vastaselt ning lubavad võõra valla elanikel tarvitada ja kasustada metsa, kuigi neil ei ole selleks mingit õigust.

Tolxi' (Kohala) mõisal on ühismetsa tarvitamisõigus Hullisam'i (nähtavasti Uljaste) metsas, kuid omanik lubas samast ühismetsast puid ka vedada Udders'i (vist Udriku, — on Tolx'ist 13 või 14 penikoormat eemal) küla talupoegadel, kel ei olnud seks õigust (Briefl. I, 1338; vrd. ka I, 647).

7) Ühismetsas teeb keegi omanik kütist ja uudismaad, mille läbi metsa pindala väheneb ning teiste huvid saavad sellega rikutud.

Hullisam'i (Uljaste) metsas on Robert Tolckes'il ühismetsa õigus, aga on säääl teinud ka uudismaad, võttes maha sääält 3000 puud (Briefl. I. 1323).

8) Metsaveo juures ja ka mahavõtmisel tehakse kahju heinamaadele, millest üle veetakse puud, hagu jne. (Briefl. I, 819, 1355).

9) Metsa väljaveol tehakse ühismetsa lähedal olevate maade üle uued teed, raiutakse aiad maha, tehes sellega kahju (Briefl. I, 952).

10) Rikutakse lihtsalt harilikku ühismetsa kasustamisõigust, kusjuures sagedasti pikemalt ei seletatagi, milles õieti vägivalvalt seisnud. (Vrd. näit. Briefl. I, 433, 570 j.t.)

Need olid üldiselt sagedasemad põhjused, mispärast kohtunikelt mindi õigust saada. Pisasju ja vähemaid kaebusi oli veel mitmesuguseid, mis aga üldist pilti enam palju ei täiendaks.

Sagedased metsatülid lõppesid päämiselt orduajaga. Rootsi

valitsuse kestel ei ole neil enam nii teravat iseloomu, kuigi neid veel esines. See on ka arusaadav. Johann Julma laastamise järele Eesti idapoolseis maakondades 1558 ja hiljemini, samuti järgneval segasel ajal 1621. aastani hukkus palju inimesi sõjamõllus. Valdade ja mõisade varandused hävitati, kasustatav pind maa-alast vähenes õige tublisti. Ei suudetud siis enam kõiki põllumaid harida, osa sellest jäi sööti ning võsa ja metsa pindala suurenes. Metsatarvitajate arv vähenes tublisti ning metsa jätkus igaihele, olgugi et metsatarvitus oli elamajäänud inimeste poolt suuremgi kui enne sõjahävitust, sest sõja ja rahutute aegade kestes hukkunud hooned tulid üles ehitada, aiad korda seada jne. Ka kadus alguses sõja järele esiteks nagu omanduse mõiste, tuli oodata igasuguseid korraldusi võitjate poolt ja seepärast ei olnud nagu aega tülitseva metsa pärast, mida näis küllalt olevat elamajäänud inimestele. Kui juba maal kord vähegi valitsema hakkas, Põhja-Eesti Rootsi ja Lõuna-Eesti osalt Poola valitsuse alla sattus, oli vajadus korraldada ka maaomandust, selgitada piiride küsimust jne. Metsade korraldus ja nende kasustamine tuli siis muidugi juba päevakorrale. Kuid uus valitsus püüdis siin maksma panna kindlamaid korraldusi, mis ei annaks põhjust alaliseks tülitsemiseks. Eriti lõi oma alla heidetud maaosades kindla korra Rootsi valitsus, kes laiendas Rootsis valitsevad metsa seadused oma hiljuti võidetud aladele. Nendes korraldustes, näit. metsade ja võsa kohta 20. aug. 1664, viljapuude raiumise kohta 29. aug. 1664 (keelatakse raiuda, olgu kus tahes, «tammi, pöõke, õunapuid, toomingaid, pihlakaid ja sääraseid liike»), tammede ja laevametsa maharaiumise kohta 30. apr. 1689, viimase korralduse kordamine 5. veebr. 1697, püütakse piirata juba metsakasustamist (Lieffländische Landes-Ordnungen etc., 1707; vrd. ka Mühlen 1877; Daniel 1929). Eriti teostus metsakaitse ja -korraldus n. n. «kuningliku reglemendiga» 21. märtsist 1696, kus II osa püstitab juba kindlad reeglid metsa tarvitamise kohta (Briefl. II, 1002), ja laastamised, vähemalt riigimetsades, jäävad tagaplaanile. Erametsades olid mõeldavad samadki takistused ning on loomulik, et omanikud ei tülitsevad metsade pärast, kui ei saanud maksma panna oma vägivald, kuna karistamist korraldas juba seadus. Päälegi on mõisnikkude mõtted sel ajal maade redutseerimisel rohkem kui tarvis ärevil ning metsatülidega ei tahetud kuigi palju tegemist teha. Kuid täiesti ära need siiski veel ei kao.

Et saada paremat ülevaadet tolleaegseist metsatülidest ja vas-

tavast asjaajamisest, toon lõpuks ühe niisuguse tüli lahendamise. See kuulub küll juba rootsi-aega, kuid eeltingimused põhjenevad endistel orduaegsetel korraldustel, mille aluseks nähtavasti igivanad kombeõigused. Ma puudutan siin ühismetsa, mis oli Viru-Nigula kihelkonna valdadel juba ammust ajast Sonda jaama lähedal Nüri-Vihamale-Pesula-Kaanisoo vahel. Ka Kunda vallal oli sääl ühismets. Tarvitamisõigus ja rajad ei olnud küllalt selged ja see pärast olid tülitsemised sagedased. 17. sajandi esimesel poolel läheb Kunda mõis vallaga ostu teel Tallinna kodaniku Johan Mülleri omanduseks. See hakkab oma piirisid korraldama, kuid siin puutub ta teiste mõisnikkude kasudega kokku ja algab tüli ¹⁾.

Tüli algus näib alanud olevat järgmiselt. Kundas oli Wihhamale (Vihamale) lähedal suurem mets, kust Kunda vald arvas õiguse olevat vaid enesel metsa raiuda. Kuid sellest metsast on nähtavasti Vastu talupojadki puud raiunud. Kui Kunda opman neid selle juures takistada on püüdnud, on Vastu kubjas ja talupojad opmani halastamatult läbi peksnud. Samuti on Pöddes'i (Kalvi) omanik sääält palke toonud ja kui Kunda omanik J. Müller ses asjus Kalvis käinud, tähendanud Kalvi omanik, et ta olevat palgid Wihhamal'e Jaack'u käest ostnud poole hinna eest, «sest Kunda talupojad raiuvad sinu metsa, nagu autud kelmid». Kui Malla mõisnik, feldmarschal Horn, enesele uut mõisat tahtis ehitada, käis ta Kunda omanikult luba küsimas palkide veoks Vihamale metsast. Selle loa ta sai. Kuid Vastu talupojad on need palgid salaja ära vedanud, kuna Vastu omanikul Dettlof Sommer'il oli palke tarvis Sellike ja Risty mõisa ja tallide ehitamiseks. Dettlof pole isegi hääks arvanud vastata sellekohasele kirjale. Malla talupojad on moskvalase pääle tungimise järele metsast palke raiunud ja ära vedanud. Kunda omanik on aga ühe hobuse kinni võtnud, pool aastat oma juures pidanud ja siis alles sellekohase

1) Tüli käiku on siin käsitletud peamiselt Kunda arhiivi (K.A.) alusel. Kunda mõisa arhiiv leiti alles paarkümmend aastat tagasi ühelt Lontova (Kunda sadama lähedal) maja pööningult üles, kuhu ta sattus nähtavasti Kunda mõisa omanikkude vahetusel möödunud sajandi esimesel poolel. Arhiivile sattus tolleaegne Kunda sadamaülem C. Leuthold, kes arhiivis tegi täpsa ärakirja mõnes eksemplaris, millest üks hr. Leutholdi tõendamisel on Tallinna linna arhiivis. Kunda arhiivis on teateid 1350. aastast alates kuni 1841. aastani. Algdokumendid on C. Leutholdi teatel praegu Thomas Clayhils'i kaubamaja omandus Tallinnas. Käsitletud on siin just C. Leutholdi korraldatud kogu „Aus Kundas Vergangenheit“, tarvitades ka viimase dokumentide numeratsiooni.

palve pääle jälle tagasi andnud. Samuti on teised mõisnikud ilma loata Vihamale metsast puid raiunud, pidades seda kihelkonna metsaks. Viimaks on hakatud selgust nõudma, kas Vihamale mets on ainult Kunda oma. 1665. a. detsembris on kõik Nigula kihelkonna mõisnikud koos, kes nõuavad, et kihelkonna metsa tungimine, nagu seda teinud maanõunik Egdes ja Aseri oppmann, ei tohiks jääda trahvimata (K. A. nr. 62—64). Kogu see asi tõi esile pika kirjavahetuse, mitmete komisjonide uurimised jne. Pääsjalikult püüti jõuda selgusele, mis on Vihamales Kunda, mis kihelkonna mets. Kuulati üle «Ullias Jürgen», kes elab Pada maa pääl, sest tema on «Vihamal Matti'le mineval (1665) sügisel üfelnud, nagu teaks ta ristikivi Kanisol (Kaanissool), mis Passul (Pesula) küllasse viib» jne. (K. A. nr. 66—70). Asja lahendamisel «kihelkonna mõisnikud seletavad, et nad ju vanast ajast pääle nimetatud metsas palke, laudu ja puid raiunud, kusjuures see osalt loaga, osalt salaja, osalt vägivallega sündinud. Kõik asjasthuvitatud kinnitavad, et Nigula kirik ja kihelkonna mõisnikud on nende, nende isade ja esiisade aegadel täielise õigusega ja seadusega raiunud ülaltähendatud metsas Nerri (Nüri) ojast alates teed mööda kuni Kattas Katke'ni paremat kätt kuni Doettloff Sommer'i ajani ja kui see Vastusse läks, tekkisid raskused». Meeskohtunik teeb 24. aug. 1666 a. otsuse, et «kihelkonna mõisnikudel on täieline õigus (raiuda) paremat kätt teest, mis läheb Kunda ja Varudi mõisast Narri Oja'lt kuni Kattas Katke'ni. Metsade asi aga, kas Vastu (talupojad) on raiunud pahemat kätt sellest teest ja selle läbi kaklemiseks põhjust andnud, saadetakse ülemkohtusse edasi» (K. A. nr. 71). Ülemkohtus kinnitab 20. märtsil 1671. a. eelmise 24. VIII 1666. a. tehtud otsuse (K. A. nr. 73.). Teised mõisnikud ei ole selle otsusega rahul, kuna Vihamale mets on vanast ajast alates kogu kihelkonna omandus olnud kõigi oma soontega (Syphen), vanade talupoegadega jne., nüüd aga tahtvat Müller seda omandada seepärast, et tal on siin Vihamale talu, mis on kõigest üks ainuke adramaa suur (K. A. nr. 81). Veel kaebab Müller Satz' (Satsu) ja Sonda küla pääle, kuna need tungivat tema metsa, mispärast ta palub ülemust tema vanu piirisid kaitseda (K. A. nr. 83). Siis jääb piiri tüli vaiksemaks. Johann Müller oli huvitatud kogu Vihamale tülist, seepärast laseb ta maa-mõõtjaid kaardid valmistada, notaariust protokolle kinnitada jne.; ise on ta igal pool kaasa aidanud, nii et see kohtuasi on toonud talle suuri kulusid, mispärast nõuab kroonult abiraha, iseäranis see-

pärast, et «see aasta väga paha aasta on olnud, sest suvivili niiväga pahasti kasvanud; nii sama vaevalt saanud ta muudki vilja» (K. A. nr. 80,1). Kroonult abiraha vist ei saadud, seepärast kaebab Müller mõned asjaosalised kohtusse, et need peaksid osa kulusid kandma. Kuid et maa-ala kaebaja päralt, kaebajal on sääl üks küla ja kõrts, et ta metsakasustamisest sissetulekut saab jne., seepärast peavad teised mitte rohkem kui ühe veerandi maksma (Kohtuotsus 21. veebr. 1669, — K. A. nr. 82). Pääle selle püüab major Müller kindlustada kõiki rajamärke ja neid kaardile märkida (K. A. nr. 84). Vihamale metsa pärast on veel vähem tüli maanõuniku Hans Heinrich Tiesenhausen'iga 1683.—1684. aastani (K. A. nr. 85—86), siis kerkib esile mõisade kroonu kätte tagasi võtmise küsimus, reduktsioon, mis sunnib kõiki oma parandusõiguste otsimiseks kogu jõudu kasustama, ning see jätab kõrvale muud protsessimised piiride või vägivallaga raiatud puude pärast.

Die forstlichen Verhältnisse und Waldstreitigkeiten in Eesti in der Ordenszeit.

(Zusammenfassung.)

G. Vilberg.

Über die forstlichen Verhältnisse in der Ordenszeit lässt sich nicht leicht eine Übersicht gewinnen, weil keine diesbezüglichen Verordnungen aus der Zeit existieren. Einiges lässt sich jedoch an der Hand der alten Urkunden ermitteln, denn häufig findet man in denselben betreffs der Waldnutzung den Satz: „wie die Esten den Horst von Alters her gebraucht und besessen haben“ (Brief I, 72) usw., was besagen könnte, dass die Eroberer in ihren Wald- und Landverordnungen die alten, bei den Insassen gebräuchlichen Gesetze und Bestimmungen beibehalten hatten. Zur Zeit der Selbstständigkeit der alten Esten war das Waldareal zweifellos grösser: die Fläche unter Wald und Unland wird etwa 7—8 mal grösser gewesen sein als gegenwärtig, ebenso das Alter der Wälder bedeutend höher. Die grösseren Wälder konzentrierten sich auf die Grenzgebiete, auch dürften wir annehmen, dass ein Teil der jetzigen Felder damals bewaldet war. In der Nähe der Dörfer werden die Wälder wohl mehr gelichtet gewesen sein, als die entlegenen, infolge der intensiveren Nutzung, doch ist anzunehmen, dass der Holzbedarf kein sehr grosser gewesen ist, denn als Verkaufsobjekt kam der Wald damals noch nicht in Frage, und zu genossenschaftlichen Zwecken war die Nutzung des Waldes keine anhaltende.

Über die Einteilung der Wälder liegen keine Angaben vor, doch liegt die Vermutung nahe, dass die Wälder in der Nähe der Dörfer zum Fällen von Brennholz und als Weide benutzt wurden, während die entlegenen Wälder zur

allgemeinen Nutzung bestimmt," und laut Übereinkommen unter die benachbarten Dörfer verteilt waren. Aus diesen Wäldern wurde hauptsächlich das Bauholz genommen. Derartige alte Bestimmungen der Insassen blieben auch nach der Eroberung des Landes vorläufig in Kraft, als aber weiterhin die Macht des Ordens erstarkte und die Ritter anfangen ihre Einkünfte zu vergrössern, begann die gewaltsame Erweiterung des landwirtschaftlichen Bodens, was sogar zu Reibungen zwischen der Kirche und dem Orden Veranlassung gab. Einige Güter wurden auf die Dorfländereien der Esten, andere aber auf Neuland gegründet, wozu die besten Waldböden gewählt wurden, was eine Verminderung derselben zugunsten des Kulturbodens bedingte.

Die Ordenszeit. Die Eroberung des Landes brachte das ganze Gebiet der Esten in den Besitz des Besiegers, das nutzbare Land verblieb aber laut Übereinkommen in den Händen seines früheren Bebauers gegen eine Vergütung des Zehnten von der Einnahme.

Mit der Zunahme der Macht der Vasallen geht das Nutzungsrecht der Wälder in ihren Privatbesitz über, wobei nur ein Teil der Wälder den früheren Besitzern erhalten bleibt. Die grossen von den Dörfern weiter gelegenen Wälder wurden Ordensländereien, Domänen. Das Nutzungsrecht dieser Wälder lag in den Händen der Vasallen und ihrer Bauern, aber nur in den Grenzen des eignen Bedarfes. Bezüglich des Verkaufes von Holzmaterialien sind vorgesehene Ausnahmen. Aus einigen, am Meere gelegenen Wäldern durften die Schiffer zu Reparaturen ihrer Fahrzeuge und zum Anmachen des Feuers das nötige Holz nehmen.

In der Ordenszeit kann man die Wälder auf Grund der Nutzung einteilen in 1) Wälder, welche sich in den Grenzen einer Gemeinde befinden und deren Nutzungsrecht nur einem Herrn gehört; 2) „die samende Holzmark“, deren Nutzung durch das Gewohnheitsrecht bestimmt wurde. Über die in Punkt 1. genannten Wälder findet man sehr wenig Angaben, wogegen die gemeinschaftlichen Wälder öfter erwähnt werden. Die Eigentümer der gemeinschaftlichen Wälder sind die Güter mit den zu ihnen gehörigen Dörfern. Anfangs war der Nutzungsmodus sehr primitiv, man nutzte nach Bedarf. Mit der Zeit gestalteten sich die Nutzungsverhältnisse komplizierter, zum teil deshalb, weil die Ländereien und das Nutzungsrecht der gemeinschaftlichen Wälder zum Kaufobjekt wurden.

In einzelnen Fällen wurde das Nutzungsrecht des Waldes den Käufern auf eine oder zwei Generationen, gewöhnlich aber auf ewige Zeiten erteilt. Die Hinzunahme neuer Teilhaber erschwerte die Nutzung der gemeinschaftlichen Wälder und es entstanden die endlosen Streitigkeiten damaliger Zeit. Wem die Aufsicht über das Recht der Nutzung der gemeinschaftlichen Wälder oblag, ist aus den vorhandenen Urkunden nicht ersichtlich. Wahrscheinlich fehlten bei damaligem Waldreichtum jegliche Einrichtung und Kultur des Waldes. Dennoch kann man annehmen, dass es in der Ordenszeit auch schon Forstbeamte gegeben hat. Eine allgemeine Waldschutzverordnung wird damals nicht existiert haben.

Die Grenzstreitigkeiten. In der Ordenszeit besass der Stärkere auch grössere Rechte. Die Mehrzahl der Streitigkeiten sind auf die willkürliche Überschreitung der Grenzen zurückzuführen. Die Grenze wurde bezeichnet hauptsächlich durch natürliche Male, wo dieselben fehlten — vermittelt besonderer Zeichen: grosser Steine, alter Bäume, Steinhäufen usw. Die

Vernichtung solcher Grenzmale wurde streng bestraft, mit einer Geldstrafe von 6–9 Mark. Was die Wälder anbetrifft, so scheinen in denselben oft bestimmte Grenzmale gefehlt zu haben und daher sind auch die Streitigkeiten wegen den Waldgrenzen die ersten, die vor das Gericht gelangen.

Die Waldprozesse beginnen hauptsächlich Ende des XV Jahrhunderts und wurden hervorgerufen teils durch die schwere wirtschaftliche Lage. Der Waldreichtum nahm mit der Zeit ab, er reichte nicht mehr zur unbegrenzten Nutzung, und man begann den Wald dort zu schlagen, wo einem das Recht fehlte, was natürlich Grund zum Hadern gab. Auch entstanden unter den Teilhabern den gemeinschaftlichen Wäldern Uneinigigkeiten und Missverständnisse.

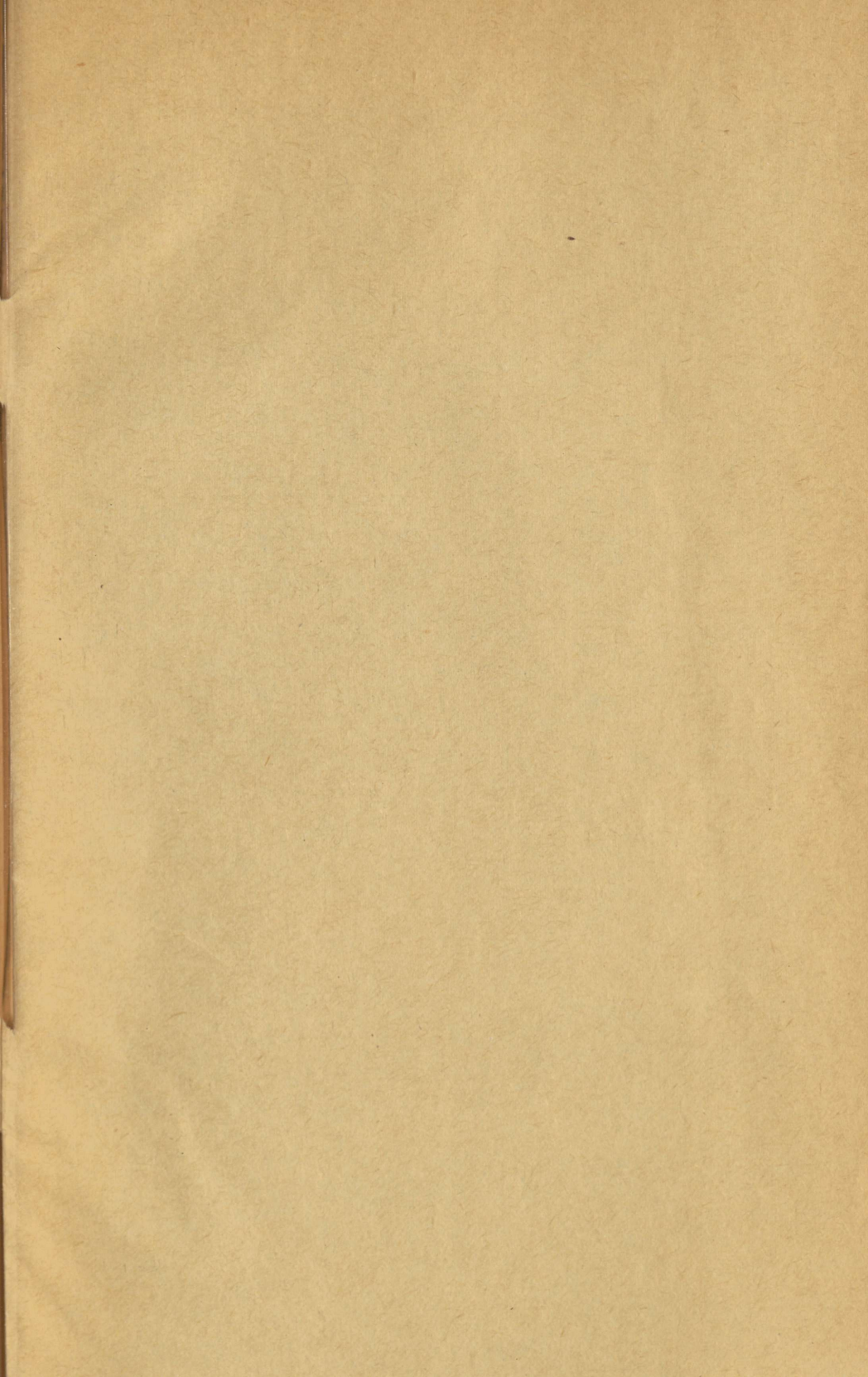
Beim Gericht laufen Klagen ein über gewaltsame und willkürliche Nutzung des Waldes. Das damalige Gericht hatte es nicht leicht, denn es fehlten diesbezügliche Gesetze und Bestimmungen, trotzdem hat es immer ein Urteil gefällt. Die Urteile verpflichten die Schuldigen zum Leisten des Schadenersatzes in Fällen der Willkür, oft wurden Prozesse durch ein Schiedsgericht entschieden, unbegründete Klagen zurückgewiesen etc. Die Waldprozesse waren verhältnismäßig häufig, der Zahl nach folgten sie den Erbschaftsprozessen. Die häufigen Waldstreitigkeiten nehmen mit dem Niedergang des Ordens ab, zur Zeit der Schwedenherrschaft haben sie schon ihren scharfen Charakter verloren.

Tarvitatud kirjandus. — Literatur.

- Arbusow, L., 1924. Die altlivländischen Bauerrechte. Riga.
- Bruiningk, H., Livländische Güterurkunden. Riga. I. Band 1908, II Bd. 1923.
- Bunge, F. G., 1877. Das Herzogthum Estland unter den Königinnen von Dänemark. Gotha.
- Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. 15 köidet. Esimene köide 1853, viimane 1914.
- und Toll, R., Est- und Livländische Brieflade. Eine Sammlung von Urkunden zur Adels- und Gütergeschichte Est- und Livlands, in Übersetzungen und Auszügen. Reval. I Band 1856, II Band 1861.
- Daniel, O., 1927. Rückblick auf die Entwicklung des Forstwesens in Eesti. Tartu Ülikooli Metsaoskonna toimetised nr. 10; lk. 73–138.
- 1929. Mets ja metsandus Eestis. Tallinnas.
- Gernet, Axel, 1901. Geschichte und System des bauerlichen Agrarrechtes in Estland. Reval.
- Johansen, P., 1925. Siedelung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter. Ein Beitrag zur estnischen Kulturgeschichte. Verhandl. d. Gelehrten Estn. Gesellschaft, 25. Band. Dorpat.
- Kruus, Hans. Eesti ajaloo lugemik. I, II, III. Tartu 1924–1929.
- Liefländische Landes-Ordnungen nebst dazu gehörigen Placaten und Stadgen. Riga 1707.
- Läti Hendriku Liivimaa kroonika ehk Ajaraamat. Alguskirja järele välja annud J. Jung. Tartus 1881–1885.

- L ö w i s, A n d r., 1824. Über die ehemalige Verbreitung der Eichen in Liv- und Ehstland. Ein Beitrag zur Geschichte des Anbaues dieser Länder. Dorpat.
- M ü h l e n, A., 1877. Beitrag zur Frage über den Waldschutz gegen die Waldbesitzer, mit besonderer Beziehung auf das Preussische Gesetz vom 6. Juli 1875. Reval.
- P a u c k e r, C. J. A., 1845. Die Quellen der Ritter-, Lehn- und Land-Rechte Ehst- und Livlands. I. Dorpat.
- S e e l e r, W., — N a e l a p e a, G., 1926. Eestimaa õiguse ajalugu (Estländische Rechtsgeschichte). Tartu Ülikooli professori dr. jur. Wilhelm von Seeleri loengute põhjal toimetanud Georg Naelapea. Tallinnas.
- T i i s m a n n, B., 1931. Riigivõim ja erametsamajandus. Eesti Metsanduse Aastaraamat. V. Tartu.
- U n g e r n - S t e r n b e r g, Nachrichten über das Geschlecht Ungern-Sternberg aus authentischen Quellen. II Theil, IV, A. Reval 1875.

A
Δ-8216